

Feasibility Study of Development of International Liability of Ultra-Hazardous Activities to Epidemics

*Siamak Karimi*¹

1. Visiting Professor, International law department, Farabi Campus, Tehran University, Tehran, Iran.
Email: karimi.sia@gmail.com

ABSTRACT

The occurrence of global epidemics such as SARS, Covid-19, Zika, etc. showed that the conventional rules of international law can hardly prevent the occurrence of catastrophes that apparently can not be attributed to the violation of the obligation by one of the subjects of international law. The reliance of the mechanism of reparations of the system of responsibility for wrongful acts on the occurrence of a prior wrongdoing provides an opportunity for states of origin of epidemics to be free from the obligation to compensate. In these circumstances, it can be beneficial to pay attention to the relatively emerging concept of "Liability for ultra-hazardous activity", which implies the establishment of liability beyond the wrongful act. This article, while explaining this type of liability and examining its legal origin, tries to examine whether it is possible to extend the rules of this

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2021.304414.1770

Received:
24 July 2021

Accepted:
3 October 2021

Published:
6 September 2023

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

kind of liability to the activities that cause epidemics. This article concludes that there are similarities between ultra-hazardous activities and those that lead to epidemics, but in order to use the concept of liability for not-prohibited activities, some components need to be met.

Keywords: Epidemics, The Liability of Not-Prohibited Activities, Ultra-Hazardous Activities, Casualty, Attribution.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Siamak Karimi: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Karimi , Siamak. "Feasibility Study of Development of International Liability of Ultra-Hazardous Activities to Epidemics" *Journal of Legal Research* 22, no. 54 (September 6, 2023): 97-126.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

E x t e n d e d   A b s t r a c t

The outbreak of epidemics such as SARS and Covid-19 in the last two decades, which have caused significant deaths and widespread economic disruption in the world, showed how vulnerable the world is to the epidemics. The international community needs a comprehensive legal system, or at least a set of effective rules, to confront the recurrence of these catastrophes. In this regard, a primary obligation to prevent such crises could be an apparent option. Accordingly, one of the principal purposes of International Health Regulations (IHRs) is the “prevention of international spread of disease.” (Article 2) However the recent outbreaks show that this rule “is scarcely able to address the...damage to human well-being and health.” This fact reveals the need for more stringent rules.

The way of occurrence of the two recent epidemics, SARS and Covid-19, can usher us to the proper path to reach a more appropriate legal regime. Significant scientific reports indicate that the both diseases are zoonotic and related to wildlife markets in China. The reports also confirm that the vast majority of epidemics are originated from animals. There is no treaty or customary law prohibiting the purchase, sale and consumption of all wild animals in international law. “Convention on Biological Diversity (1992)” and “CITES (1973)” which are the most relevant treaty regimes concerning the sale and purchase of wild animals, merely impose insignificant restrictions and do not include an absolute ban in this area. Due to the unknown effects of some human activities which cause ecological changes, this possibility could not be ruled out that the other lawful activities, could also lead to the outbreaks by bringing about mutations in viruses or bacteria. The link between some outbreaks and the lawful activities under international law provides an opportunity to shed a light on a liability regime for not prohibited activities as one of the most appropriate legal regimes involving the epidemics. This type of regime requires States to take some rigorous measures regarding risky activity to dedicate greater attention to these activities in their jurisdiction which could in turn result in preventing the outbreak of the epidemics. In contrary to the international responsibility which is based on wrongful act, liability regime focuses exclusively on the lawful activity. The International Law Commission (ILC or Commission) has been debating the issue since 1978 and, after much controversy, it limited the topic to the “Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities” in 2001. One of the main obstacles in the Commission's efforts was that States’ liability for “any damages” was not established in customary international law, and States were unwilling to accept such huge accountability. Nevertheless, there are some practices, particularly in international treaty law, in favor of liability for activities that cause ultra-hazardous harm. These types of harms are rare but they could be

catastrophic if they occur. There are some similarities between activities that cause epidemics and ultra-hazardous activities. Existing practices regarding the liability for ultra-hazardous activities generally refer to the environmental damages, and there are no practices regarding liability for epidemics. However, as the ILC states, the liability regime is not limited to the environment. The ICJ also “recognizes that the environment is not an abstraction but represents the living space, the quality of life and the very health of human beings.”

This article tries to study the implementation of the liability regime on epidemics. This paper suggests that similarities between ultra-hazardous activities and those that spark epidemics could be used to draw more attention to and deploy measures to contain the latter. The dependence of liability on a particular activity is its Achilles heel. There are some conceptual barriers to extending liability to accidental epidemics, so this category of epidemics remains out of the domain of liability and continues to be subject to due diligence efforts regarding the prevention of epidemics. Thus international law should move toward a general and contractual ban on such activities. The main purpose of the legal regime governing epidemics is the nonoccurrence of epidemics, and the compensation of damages is the ancillary goal. Death is a loss that has no compensation. Although the liability regime can reduce the likelihood of an epidemic, it is not as effective as banning activities that definitely lead to epidemics. Until such a ban is achieved, the most effective regime for dealing with epidemics is the liability regime.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

امکان‌سنجی توسعه مسؤولیت بین‌المللی بابت اعمال فوق‌العاده خطرناک به حوزه اپیدمی‌ها

سیامک کریمی^۱

۱. مدرس مدعو، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق پردیس فارابی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
Email: karimi.sia@gmail.com

چکیده:

وقوع اپیدمی‌های جهان‌گستری همچون سارس، کووید - ۱۹، زیبا و ... نشان داده‌اند که قواعد متعارف حقوق بین‌الملل به سختی می‌توانند از وقوع فجایی ممانعت نمایند که ظاهراً نمی‌توان آنها را به نقض تعهد یکی از تابعان حقوق بین‌الملل منتسب کرد. اتکای سازکار جبران خسارت موجود در نظام مسؤولیت بابت اعمال متخلفانه بر وقوع یک عمل متخلفانه پیشینی، بزنگاهی برای دولت‌های منشأ بیماری‌های اپیدمیک فراهم می‌کند تا از تعهد به جبران خسارت مبرا باشند. در این شرایط، توجه به مفهوم نسبتاً نوظهور «مسؤولیت بابت اعمال فوق‌العاده خطرناک» که متضمن برقراری مسؤولیت و رای انجام عمل متخلفانه است، می‌تواند سودمند به نظر آید. این مقاله ضمن تبیین این نوع از مسؤولیت و بررسی تبار حقوقی آن می‌کوشد تا بررسی نماید که آیا امکان تسری قواعد این نوع از مسؤولیت به فعالیت‌های موجد اپیدمی‌ها وجود دارد یا خیر. این مقاله در نهایت نتیجه می‌گیرد میان فعالیت‌های فوق‌العاده خطرناک و فعالیت‌های

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2021.304414.1770

تاریخ دریافت:
۲ مرداد ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:
۱۱ مهر ۱۴۰۰

تاریخ انتشار:
۱۵ شهریور ۱۴۰۲

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند یا دسترسی آزاد هستند، مقالات تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution-Non-Commercial License 4.0 منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

منتهی به اپیدمی‌ها شباهت وجود دارد اما برای استفاده از مفهوم مسؤولیت بابت اعمال منع نشده، نیاز به تحقق برخی مؤلفه‌هاست.

کلیدواژه‌ها:

اپیدمی‌ها، مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده، اعمال فوق‌العاده خطرناک، سببیت، انتساب.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

سیامک کریمی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

کریمی، سیامک. «امکان‌سنجی توسعه مسؤولیت بین‌المللی بابت اعمال فوق‌العاده خطرناک به حوزه اپیدمی‌ها». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۲، ش. ۵۴ (۱۵ شهریور ۱۴۰۲): ۹۷-۱۲۶.

مقدمه

«مارشال برمن»^۱، فیلسوف آمریکایی، در کتاب مشهورش، «تجربه مدرنیته» تلاش می‌کند تا با بررسی تجربه‌های مدرنیسم در اقصا نقاط جهان، معنای متناقض مدرنیسم را آشکار کند. او نشان می‌دهد که مدرنیته در کنار خوشی‌ها و لذت‌هایش، دردها و ناگواری‌هایی را نیز برای بشریت ایجاد کرده است.^۲ در حقیقت، مدرنیسم هم‌زمان می‌آفریند و نابود می‌کند. مدرنیسم، انسان را از وبا و طاعون نجات داد اما حالا اپیدمی‌های ناشناخته‌ای همچون سارس و کووید - ۱۹ را مسلط بر جامعه بشری کرده است و به حکم عبارت لاتین «هر جا جامعه‌ای هست، حقوق هم وجود دارد»^۳، حقوق بین‌الملل باید برای این وضعیت جدید جامعه جهانی که ناشی از وقوع اپیدمی‌های ناشناخته است، قواعدی کافی در اختیار داشته باشد.

این واقعیتی گریزناپذیر است که جامعه جهانی برای مقابله با تکرار اپیدمی‌ها حداقل به مجموعه‌ای از قواعد مؤثر نیازمند است. «تعهد به پیشگیری» می‌تواند اولین و ساده‌ترین گزینه در این مسیر باشد. به همین دلیل، یکی از اهداف اصلی مجموعه مقررات موسوم به «مقررات بهداشت جهانی»^۴ به شرح مندرج در ماده ۲ آن، «پیشگیری از شیوع جهانی بیماری‌هاست».^۵ اما وقوع اپیدمی‌های اخیر نشان داد که این قاعده «به‌ندرت قادر است همه خسارات ناشی از بیماری‌های اپیدمیک را مورد پوشش قرار دهد»^۶ این واقعیت، ضرورت عزیمت به مجموعه قواعد متفاوتی را آشکار می‌سازد. روش وقوع دو اپیدمی اخیر، یعنی سارس و کووید - ۱۹ می‌تواند مسیر رسیدن به نظام حقوقی مناسب‌تر را نشان دهد. گزارش‌های علمی قابل توجهی نشان می‌دهند که هر دو این بیماری‌ها منشأ غیرانسانی داشته و با بازار حیوانات وحشی مرتبط هستند.^۷ البته بر اساس همین گزارش‌ها، نه فقط این دو بیماری، بلکه اکثریت قابل توجهی از اپیدمی‌ها منشأ حیوانی دارند و از طریق مصرف گوشت یا تماس با حیوانات به انسان منتقل می‌شوند.^۸ در عالم حقوق بین‌الملل ممنوعیت معاهده‌ای و عرفی کامل و مطلق درباره خرید،

1. Marshall Bermann.

۲. مارشال برمن، تجربه مدرنیته، ترجمه مراد فرهادپور (تهران: طرح‌نو، ۱۳۹۷)، ۲۳.

3. Ubi societas, ibi ius.

4. International Health Regulations.

5. Article 2 of IHRs (purpose and scope)

6. Joyeeta Gupta, & Susanne Schmeier, "Future Proofing the Principle of No Significant Harm", *International Environment Agreements* 20 (2020), 731-747.

7. Kenji Mizumoto et.al, "Effect of a wet market on coronavirus disease (COVID-19) transmission dynamics in China 2019–2020", *International Journal of Infectious Disease* 97 (2020), 96-101.

8. L.F. Wang & G Cramer, "Emerging Zoonotic Viral Diseases", *Revue scientifique et technique* 33

فروش و مصرف گوشت حیوانات وحشی دیده نمی‌شود.^۹ کنوانسیون‌های موجود از جمله «کنوانسیون تنوع بیوزیستی»^{۱۰} یا «کنوانسیون سایتس»^{۱۱} که مرتبط‌ترین رژیم معاهداتی راجع به خرید و فروش حیوانات وحشی هستند، صرفاً محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های مضیقی را وضع کرده‌اند. باتوجه به تأثیرات ناشناخته برخی اقدامات اکولوژیک بشری، بعید نیست که سایر فعالیت‌های منع‌نشده بشری نیز بتواند با ایجاد جهش در ویروس‌ها زمینه ایجاد اپیدمی‌های دیگری را فراهم کند.^{۱۲} به این ترتیب، ارتباط میان برخی اپیدمی‌ها و فعالیت‌های منع‌نشده در حقوق بین‌الملل فرصت مغتنمی برای طرح رژیم مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده به‌عنوان یک رژیم حقوقی مناسب برای مقابله با بیماری‌های اپیدمیک است. این نوع رژیم، برخلاف رژیم مسؤولیت بابت اعمال متخلفانه که مبتنی بر ارتکاب فعل یا ترک فعل متخلفانه است، ارتباطی با تخلف نداشته و صرفاً با وقوع زیان یا خسارت قابلیت اجرا پیدا می‌کند. کمیسیون حقوق بین‌الملل (زین پس کمیسیون) از سال ۱۹۷۸ بررسی مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده را در دستور کار قرار داد و بعد از مناقشه‌های بسیار آن را در سال ۲۰۰۱ به پیشگیری از خسارت فرامرزی محدود کرد. یکی از اصلی‌ترین موانع پیشرفت در کار کمیسیون به این واقعیت مربوط بود که مسؤولیت دولت‌ها بابت هرگونه خسارت در حقوق بین‌الملل بی‌آنکه تخلفی وجود داشته باشد، جایگاه با ثباتی ندارد.^{۱۳}

با وجود این، برخی نظریه‌ها و رویه‌های قابل اتکا در حقوق بین‌الملل به سود احراز مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده‌ای که «زیان‌های فوق‌العاده خطرناک» به همراه دارند، دیده می‌شود. این نوع زیان‌ها به تفصیل در این مقاله مورد تعریف قرار خواهند گرفت اما شایسته توجه است که رویه‌های موجود درباره مسؤولیت بابت اعمال فوق‌العاده خطرناک، به‌طور کلی متوجه خطرات زیست‌محیطی است. اما همان‌طور که کمیسیون اعلام می‌کند رژیم مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده فقط محدود به محیط‌زیست

(2014), 568-575.

۹. امیر مقامی و دیگران، «مبانی ممنوعیت مصرف و تجارت غذایی حیوانات وحشی از منظر حقوق بین‌الملل (با نگاهی به انتقال ویروس کرونا از خفاش به انسان)»، مجله پژوهش حقوق عمومی ۶۷ (۱۳۹۹)، ۱۶۷-۱۹۱؛ سیامک کریمی، «تعهد دولت منشأ و سایر دولت‌ها به پیشگیری از خسارات فرامرزی کووید-۱۹»، مجله پژوهش حقوق عمومی ۶۷ (۱۳۹۹)، ۸۳-۱۱۱.

10. Convention on Biological Diversity

11. CITES Convention

12. Lucas Bergkamp, "State Liability for Failure to Control the Covid-19 Epidemic: International and Dutch Law", *European Journal of Risk Regulation* 11 (2020), 343-349.

۱۳. جیمز کرافورد و دیگران، مسؤولیت بین‌المللی بابت اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل، ترجمه مهدی حدادی و سیامک کریمی، (تهران: نشر مجد، ۱۳۹۵)، ۸۱.

نیست.^{۱۴} وانگهی دیوان بین‌المللی دادگستری نیز به صراحت تأکید دارد که «محیط‌زیست یک مفهوم در خالاً نیست بلکه نمایانگر فضای زندگی، کیفیت زیست و همچنین سلامتی انبای بشر است.»^{۱۵} به همین دلیل، این مقاله قصد دارد تا به‌طور مشخص این موضوع را بررسی کند که نظام مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده تا چه اندازه نسبت به ایپدمی‌ها قابلیت اجرا دارد. مزیت استفاده از این نظام در این واقعیت نهفته است که برای پاسخگو نمودن دولت/دولت‌های مسؤول، نیاز به اثبات وقوع مسأله بسیار چالش‌برانگیزِ تخلف نیست. در بخش نخست این مقاله، جایگاه رژیم مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این بخش، توضیح داده می‌شود که چرا رابطه صرفاً دوگانه مسؤولیت/نقض تعهد متناسب با جهان در هم تنیده کنونی نیست و به الگوی دیگری از مسؤولیت نیاز است. در همین بخش، با توضیح و تعریف مفهوم اعمال فوق‌العاده خطرناک به‌عنوان شاخص‌ترین عمل موجود در حوزه مسؤولیت پیش‌گفته، به تفصیل بررسی می‌شود که آیا فعالیت‌های موجد ایپدمی‌ها را می‌توان ذیل مفهوم اعمال فوق‌العاده خطرناک قرار داد یا خیر. بعد از پاسخ مثبت به این سؤال، در بخش دوم، نسبت عناصر رژیم مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده فوق‌العاده خطرناک و ایپدمی‌ها بررسی شده و چالش‌های موجود در این زمینه پاسخ داده می‌شوند.

۱- مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده و تحول در جهان لوتوسی حقوق بین‌الملل

این یک اصل کلاسیک حقوق بین‌الملل است که دولت‌ها جز در مواردی که منع شده‌اند، مجازند به‌گونه‌ای که خود می‌خواهند، رفتار کنند.^{۱۶} این سنت به جا مانده از ترکیب یوزیتویسم حقوقی و قرائت آلمانی از دکتربین اصالت اراده در حقوق بین‌الملل که در قالب قاعده لوتوسی متجلی شده است^{۱۷}، منطقیاً نباید باعث مسؤولیت از هر نوعی درباره آن دسته از اقدامات دولت‌ها شود که ممنوعیت عرفی یا معاهده‌ای در قبال آنها وجود ندارد. چراکه بر اساس رأی صادره در قضیه لوتوس، محدودیت بر دولت‌ها امر مفروضی نیست.^{۱۸} با وجود برخی تلاش‌ها مبنی بر ارائه تفسیری متفاوت از قضیه لوتوس^{۱۹}

14. ILC Yearbook, 1981, 224.

15. ICJ Rep, 1996, p. 241, para.29.

16. Hugh Handeyside, "The Lotus Principle in ICJ Jurisprudence: Was the Ship Ever Afloat?", *Michigan Journal of International Law* 29 (2007), 71-94.

17. Stephane Beaulac, "The Lotus Case in Context: Sovereignty, Westphalia, Vattel and Positivism", in *The Oxford Handbook of Jurisdiction in International Law*, ed Allen Pellet et al, (Oxford: Oxford University Press, 2019), 40- 59.

18. PCIJ, Lotus Case, 1927, p. 18.

19. An Hertogen, "Letting Lotus Bloom", *EJIL* 26 (2016), 901 936.

اما نزدیک‌ترین معنا از آن رأی در این یافته نضج گرفته که «اراده دولت‌ها، معیار و نشانه وجود حقوق بین‌الملل تلقی می‌شود.»^{۲۰} بنابراین، این قاعده، متضمن آن است که دولت‌ها فقط نسبت به آن دسته از تعهداتی که به اراده خودشان آن را پذیرفته‌اند، مسؤولیت دارند. این واقعیت، تبعات عملی قابل توجهی بیدک می‌کشد. یکی از جدی‌ترین این تبعات که در ماده دوم پیش‌نویس مسؤولیت دولت‌ها بابت اعمال متخلفانه منعکس شده است، مبین آن است که دولت‌ها فقط نسبت به آن دسته از اعمالی مسؤولیت دارند که مغایر با تعهداتشان باشد. این ساختار توضیح می‌دهد که رابطه‌ای نزدیک میان مسؤولیت و عمل متخلفانه بین‌المللی وجود دارد. اما مسؤولیت در حقوق بین‌الملل محدود به این رابطه نبوده و مسیر دیگری را نیز پشت سر گذاشته است.

۱-۱ - عزیمت از رویکرد دوگانه مجازبودگی / ممنوعیت در حقوق بین‌الملل

برای «اجتماع»^{۲۱} بین‌المللی صرفاً و استقبالی، ساختار بنا شده بر نقض تعهد / مسؤولیت که در رأی لوتوس متبلور شده است، کاملاً پاسخگو بود. هرچند مفاد این رأی نزدیک به یک قرن بعد نیز به صراحت در قضیه مشروعیت «کاربرد سلاح‌های اتمی» تکرار^{۲۲} و منطبق آن در قضیه «کوزوو» مورد استفاده قرار گرفت^{۲۳} اما برای جهانی که هرچه بیشتر در هم تنیده شده و در قالب «جامعه جهانی»^{۲۴} نمود یافته^{۲۵} چنین دیدگاهی همان‌طور که «برونو سیما»^{۲۶}، قاضی سابق دیوان بین‌المللی دادگستری توصیف کرده است، باید به‌عنوان «دیدگاهی کهنه در حقوق بین‌الملل» به شمار آید.^{۲۷} در حقیقت، هر چقدر از یک اجتماع بین‌المللی مبتنی بر تقابل و روابط صرفاً دوجانبه به سمت یک جامعه بین‌المللی دارای ظرفیت‌های بیشتر همگرایی حرکت کنیم، لازم است که «از دیدگاهی صرفاً تک‌جانبه فاصله گرفته و به دیدگاهی متمایل به تعقیب منافع جامعه جهانی در کل نزدیک شد.»^{۲۸} اگرچه جامعه بین‌المللی هنوز تا اندازه زیادی متأثر از

20. Alain Pellet, "The Normative Dilemma: Will and Consent in International Law-Making", *The Australian Yearbook of International Law* 12 (1992), 26.

21. Society.

22. ICJ Rep, 1996, p.238, para. 21.

23. ICJ Rep, 2010, p. 436, para. 79.

24. Community.

۲۵. علیرضا ابراهیم‌گل، اقدامات متقابل و مسؤولیت ناشی از منافع جمعی (تهران: نشر خرسندی، ۱۳۹۱)، ۸۰.

26. Bruno Simma.

27. ICJ Rep, 1996, p.478.

28. Santiago Villapando, "The Legal Dimension of the International Community: How Community Interests Are Protected in International Law", *EJIL* 21 (2010), 392.

جهان و ستفالیایی است، اما رگه‌های گذار از این جهان به خوبی در حقوق بین‌الملل قابل رهگیری است. مثلاً ظهور قواعد آمره یا ارگامنس از جمله این نشانه‌ها است^{۲۹} چراکه زیست در جامعه - و نه اجتماع - بین‌المللی نیازمند نگرشی فراملی و توجه به منافع دیگر دولت‌هاست که به خوبی در قالب تعهدات آمره و ارگامنس تجلی پیدا کرده است.^{۳۰} در این فضا، دولت‌ها نمی‌توانند صرفاً بر این مبنا که هیچ محدودیت پوزیتیویستی در مقابل آنها وجود ندارد، رفتار کنند. در حقیقت، منافع جامعه جهانی که نوعاً در جریان فجایعی همچون اپیدمی‌ها به شدت به خطر می‌افتد بدل به جدی‌ترین محدودیت برای عمل دولت‌ها می‌شود بی‌آنکه صراحتاً به صیانت از چنین منافی رضایت داده باشند.^{۳۱} پس بی‌دلیل نیست که گفته شده است، پیشگیری از وقوع اپیدمی‌ها، هرچند که صراحتاً بر عهده دولت‌ها قرار نداشته باشد، «برای گذار از نظم و ستفالیایی که حامی منافع مضیق دولت‌ها است، ضروری به نظر می‌رسد. در این مسیر دولت‌ها باید بابت خسارات ناشی از این دسته از بیماری‌ها مسؤول باشند، حتی اگر مرتکب تخلفی بین‌المللی نشده باشند.»^{۳۲} این مسؤولیت که برخلاف مسؤولیت بابت اعمال متخلفانه، مبتنی بر فعل متخلفانه نیست و با عنوان مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده شناخته می‌شود، دارای جایگاه مشخصی در معاهدات بین‌المللی است. یکی از مهم‌ترین این معاهدات، «معاهده فضای ماورای جو»^{۳۳} است که در ماده ۶، دولت‌ها را بابت خسارات ناشی از فعالیت‌های منع‌نشده‌شان در فضای ماورای جو مسؤول شناخته است، فارغ از اینکه این اعمال توسط دستگاه‌های دولتی انجام شده باشد یا نهادهای غیر دولتی. عبارت‌پردازی مشابهی در ماده ۱۴ «موافقت‌نامه کره ماه»^{۳۴} قابل مشاهده است. در همین حال، ماده ۴ «کنوانسیون مسؤولیت بابت خسارات ناشی از اجرام فضایی»^{۳۵} با جزئیات بیشتری، مسؤولیت مشترک و جداگانه ناشی از خسارات ایجاد شده در اثر فعالیت‌های منع‌نشده طرف‌های دولتی و خصوصی را بر عهده دولت

۲۹. قاسم زمانی، «توسعه مسؤولیت بین‌المللی در پرتو حقوق بین‌الملل محیط زیست»، پژوهش‌های حقوقی ۱ (۱۳۸۱)، ۳۸.

۳۰. مهدی حدادی، تحول در اجرای مسؤولیت بین‌المللی دولت‌ها (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۰)، ۵۱.

31. Siamak Karimi, "Liability of State of Origin Regarding the Outbreak of Epidemics", in *International Law and Epidemics*, ed. Shinya Murase, (Hague: The Hague Academy of International Law, 2021), 599.

32. David Fidler, "SARS: Political Pathology of the First Post-Westphalian Pathogen", *The Journal of Law, Medicine & Ethics* 3 (2003), 486.

33. Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, 1967, UNTS Vol.610, p.205.

34. Agreement governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, 1979, UNTS Vol.1363, p.3.

35. Convention on the International Liability for Damage Caused by Space Objects, 1972, UNTS Vol.96, p.187.

مربوطه قرار داده است. «کنوانسیون لندن»^{۳۶} که ناظر بر جلوگیری از آلودگی‌های دریایی است در مواد ۱ و ۲ خود، به همین روش، مسؤولیتی را متذکر شده است که اساساً ارتباطی با عمل متخلفانه ندارد. این نوع مسؤولیت در اسناد و معاهدات دیگری نیز ذکر شده است.^{۳۷} کثرت معاهدات بین‌المللی چندجانبه که پذیرای مسؤولیت بابت اعمال منع نشده هستند باعث شده که حتی برخی نویسندگان مدعی شوند که معاهدات فوق، نقش رویه در پدیداری عرف بین‌المللی را ایفا کرده و نتیجه‌گیری کرده‌اند که این نوع مسؤولیت به درجه عرف بین‌المللی رسیده است.^{۳۸} همان‌گونه که در ادامه بررسی می‌شود، مسؤولیت بابت اعمال منع نشده، به جز معاهدات در سایر منابع حقوق بین‌الملل نیز وجود دارد، اما نکته مهم آن است که این نوع مسؤولیت، هر نوع زیانی را شامل نمی‌شود و حدی از شدت و سنگینی خسارات وارده لازم است. به هر تقدیر، پدیداری این نوع مسؤولیت در حقوق بین‌الملل نشان‌دهنده آن است که دوگانه مجازبودگی / ممنوعیت در حقوق بین‌الملل همانند سابق معتبر نیست.^{۳۹} به عبارت دیگر، این نوع از مسؤولیت نشان می‌دهد برای آنکه دولت‌ها در قبال اعمال‌شان پاسخگو باشند، لازم نیست که ضرورتاً یکی از تعهدات سابق خود را نقض کرده باشند. در عوض، موقعیت‌هایی وجود دارد که به صرف ایراد خسارت - شدید - به کشورهای دیگر، سازکار الزامی پاسخگویی دولت مربوطه عملیاتی می‌شود. البته باید توجه داشت، با وجود آنکه ضرورت‌های جامعه مدرن و به هم پیوسته کنونی، مفهوم مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده را برجسته کرده است اما همان‌طور که «خولیو باربوزا»^{۴۰}، گزارشگر دوم کمیسیون در خصوص مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده می‌نویسد، این نوع از مسؤولیت از یکی از اساسی‌ترین اصول حقوق بین‌الملل یعنی «اصل حاکمیت سرزمینی دولت‌ها» نشأت گرفته است؛ چراکه مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده تلاش می‌کند تا حاکمیت دولت‌ها بر سرزمینشان را از هرگونه زیانی، حتی اگر ناشی از

36. Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter, 1972, UNTS Vol.1046, p.120. (article I & X).

۳۷. از جمله نک به معاهده موسوم به «موافقت‌نامه نجات» و همچنین پروتکل مادرید (۲۰۰۵) در خصوص فعالیت‌ها در منطقه قطب جنوب و همچنین کنوانسیون تخلیه زباله در دریا نیز مسؤولیت جبران خسارات فعالیت‌های موضوع این اسناد را برعهده دولت مربوطه قرار داده است.

38. Gary Scott, & Craig Carr, "Multilateral Treaties and the Formation of Customary International Law", *Denver Journal of International Law & Policy* 25(2016), 41.

و همچنین نک: محسن عبداللہی، «رویکردهای نظام مسؤولیت بین‌المللی در جبران خسارات ناشی از اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل»، تحقیقات حقوقی ۵۶ (۱۳۹۰)، ۲۲۳.

39. J Frowein, "Kosovo and Lotus", in *From Bilateralism to Community Interest: Essays in Honour of Judge Bruno Simma*, ed. R Geiger et.al, (Oxford, Oxford University Press, 2011), 930.

40. Julio Barboza.

اعمال منع‌نشده باشد، صیانت کند.^{۴۱} اما برخلاف آنچه باربوزا می‌نویسد، دولت‌ها بابت «هرگونه زیان» ورای عمل متخلفانه‌شان، مسؤول نیستند؛ بخش بعدی این مقاله، به‌طور خاص این موضوع را واری می‌کند که کدام دسته از اعمال و زیان‌ها تحت این نوع مسؤولیت قرار دارد تا نتیجه‌گیری کند که آیا اعمال موجد اپیدمی‌ها تحت شمول این نوع از مسؤولیت قرار دارند یا خیر.

۱-۲- قلمرو موضوعی مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده

موضوع مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده، از همان ابتدای طرح در کمیسیون، مسأله‌ای مناقشه‌برانگیز بود. عمده دلیل این تنش در کمیسیون به این واقعیت مربوط می‌شد که این نوع از مسؤولیت به اندازه کافی در حقوق عرفی توسعه پیدا نکرده است. به هنگام فعالیت کمیسیون بر این موضوع، با وجود آنکه بسیاری از دولت‌ها از این دیدگاه حمایت می‌کردند که زیان‌دیده فعالیت‌های قانونی کشورهای دیگر «نباید بدون جبران باقی بماند» اما در عوض با این موضوع که دولت‌ها بابت هر نوع زیانی مسؤول باشند، مخالف بودند.^{۴۲} این موضع از جانب دولت‌ها منطقی بود. آنها حاضر نبودند باتوجه‌به تنوع فعالیت‌هایی که می‌تواند به زیان منجر شود، خود را در معرض ادعاهای مختلف و بی‌انتها قرار دهند. برای عبور از مخالفت‌های دولت‌ها با مفهوم مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده، دو گزارشگر ابتدایی کمیسیون یعنی کوئنتین باکستر^{۴۳} و خولیو باربوزا، دو رویکرد کاملاً متفاوت را در پیش گرفتند که توجه به این دو رویکرد می‌تواند به‌خوبی قلمرو موضوعی مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده را آشکار کند.

۱-۲-۱- رویکرد باکستر: تمسک به تعهدات اولیه

کوئنتین باکستر و شماری از نویسندگان دیگر^{۴۴} اعتقاد داشتند که مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده، برخلاف مسؤولیت بابت اعمال متخلفانه اساساً در دسته قواعد اولیه قرار می‌گیرد، چراکه تعهدی اولیه بر عهده دولت‌ها قرار دارد که از ایراد زیان به سایر تابعان حقوق بین‌الملل خودداری نمایند.^{۴۵} این ایده تا آنجا پیش رفت که تبار حقوقی مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده را در اصل جامع‌تر دیگری به نام «منع آسیب

41. ILC Yearbook, 1986 (II,I), p.157, para.52.

42. ILC Yearbook, 2004(II,II), p. 66, para.3

43. Quentin-Baxter

44. Jan Albers, *Responsibility and Liability in the Context of Transboundary Movements of Hazardous Wastes by Sea* (New York: Springer, 2015), 49.

45. ILC Yearbook, 1980(II,I), 253.

رساندن»^{۴۶} قرار دادند؛ اصلی که تباری طولانی در حقوق بین‌الملل دارد و به‌عنوان یکی از اصول عمومی این نظام حقوقی مورد شناسایی قرار گرفته است.^{۴۷} این اصل متضمن آن است که دولت‌ها باید مانع از آن شوند که استفاده از سرزمینشان، به ایراد خسارت به دولت‌های دیگر منجر شود.^{۴۸} دیوان بین‌المللی دادگستری نیز در قضایای مختلفی این اصل را به کار برده^{۴۹} و این الزام در اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم^{۵۰} و اصل ۲ اعلامیه ریو^{۵۱} نیز قابل مشاهده است. بنابراین، تردیدی نسبت به وجود چنین قاعده‌ای در حقوق بین‌الملل وجود ندارد اما در ابتدای مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده بر اصل «منع آسیب رساندن» باید درنگ کرد. اگر این اصل مبنای این نوع از مسؤولیت باشد، آنگاه اگر دولت مربوطه تمامی اقدامات لازم برای جلوگیری از وقوع زیان را انجام داده باشد و باوجود این، زیان رخ دهد، هر نوعی از پاسخگویی از عهده دولت مربوطه رفع خواهد شد.^{۵۲} چراکه همان‌طور که دیوان در قضیه نسل‌کشی (بوسنی علیه صربستان) تأکید دارد، تعهدات راجع به پیشگیری از زبانی خاص از جنس «تعهد به فعل»^{۵۳} بوده و در نتیجه، به این معنا نیستند که عدم اجرای آن تعهد، در هر حال به دولت مربوطه منتسب است.^{۵۴} کمیسیون نیز صراحتاً تأکید دارد که تعهد به پیشگیری هرگز به معنای تضمین عدم وقوع زیان نیست؛ بلکه این تعهد، به معنای به‌کارگیری همه‌مساعدی لازم در قالب «مراقبت مقتضی» است.^{۵۵} بنابراین، اگر مبنای مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده، اصل منع آسیب رساندن باشد، عملاً نهاد مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده وجود مستقل نخواهد داشت. چراکه با نقض تعهد به منع آسیب رساندن، قواعد مسؤولیت بابت اعمال متخلفانه اجرا می‌شود و عملاً جایی برای نهاد مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده باقی نمی‌ماند. بنابراین این نوع از مسؤولیت چیزی بیش از یک تعهد اولیه به آسیب رساندن است و با وقوع زیان برقرار

46. No-harm principle.

۴۷. مسعود علیزاده و شهرام زرنشان، «بحران کووید-۱۹ و اصل تلاش بایسته در حقوق بین‌الملل»، پژوهش‌های حقوق عمومی ۶۷، (۱۳۹۹)، ۷۲.

48. Neil Craik, *The International Law of Environmental Impact Assessment Process, Substance and Integration* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 60.

۴۹. از جمله بنگرید به این قضایا:

ICJ Rep, 1949, p.22; ICJ Rep, 1997, p. 41, para.53; ICJ Rep, 1996, p.241, para.271; ICJ Rep 2010, p.55, para.101; ICJ Rep, 2015, p.706, para,104.

50. United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration) 1972.

51. Rio Declaration on Environment and Development 1992.

52. Ipshita Chaturvedi, "China's State Responsibility for the Global Spread of COVID-19: An International Law Perspective", *ORF Issue Brief* 373 (2020), 3.

53. Obligation of conduct.

54. ICJ Rep, 2007, pp. 220-221, paras.429-430.

55. ILC Yearbook, 2001(II.II), 2001, p. 154, para.7.

می‌شود فارغ از اینکه دولت مربوطه اقدامات لازم برای پیشگیری را انجام داده باشد یا خیر.

۱-۲-۲- رویکرد باربوزا: تمسک به مفهوم اعمال فوق‌العاده خطرناک

خولیو باربوزا اعتقاد داشت که مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده فوق‌العاده خطرناک، به‌عنوان یک اصل کلی در حقوق بین‌الملل جریان دارد چراکه به زعم وی، چنین مسؤولیتی در همه نظام‌های حقوقی متمم جهان وجود دارد.^{۵۶} برخی نویسندگان نیز با او هم‌نظر بودند^{۵۷} یا اینکه حداقل این ایده را رد نکرده‌اند.^{۵۸} علاوه‌براین، «مؤسسه حقوق بین‌الملل»^{۵۹} در ماده ۴ قطعنامه‌اش در خصوص «مسؤولیت بابت اعمال متخلفانه و مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل»^{۶۰} به صراحت اعلام می‌دارد: «قواعد حقوق بین‌الملل ممکن است باعث ایجاد مسؤولیت محض برای دولت‌ها شود ... این نوع از مسؤولیت عموماً مناسب فعالیت‌های فوق‌العاده خطرناک هستند.»^{۶۱} به تصریح مؤسسه، فعالیت‌های دولت‌ها «حتی اگر متضمن نقض تعهد نباشد، ممکن است منجر به مسؤولیت چنین دولتی شود اگر در اثر این فعالیت قانونی به کشور دیگری زیان وارد شود.»^{۶۲}

علاوه‌براین، مواضع و رویدادهای مختلفی از سوی برخی نویسندگان به‌عنوان نشانه‌ای از وجود مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده فوق‌العاده خطرناک مورد استناد قرار گرفته است^{۶۳} که این مقاله قصد تکرار همه این مواضع و رویدادها را ندارد. آنچه از میان همه این موارد قابل استنباط است این یافته است که دولت‌ها خواه به صورت جمعی یا فردی، به هنگام واکنش به اعمال فوق‌العاده خطرناک از مخالفت سابق خود با مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده کاسته و در مواردی صراحتاً آن را مورد پذیرش قرار داده‌اند. قطعنامه مجمع عمومی سازمان ملل متحد درباره «اصول مربوط به استفاده از انرژی اتمی در فضای

56. Julio Barboza, "International liability for the injurious consequences of acts not prohibited by international law and protection of the environment", *Recueil des cours* 293 (Hague: The Hague Academy of International Law, 1994), 346.

57. Craik, *The International Law*, 66.

58. Philippe Sands et al, *Principles of International Environmental Law*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 712.

59. Institute of International Law.

60. Institute of International Law, *Responsibility and Liability under International Law for Environmental Damage*, Resolution adopted on September 4, 1997.

61. *Ibid.*, article 4.

62. *Ibidem*.

۶۳. از جمله نک:

Sands et al, *op.cit.*, 718 *et seq.*

ماورای جو»^{۶۴} که در سال ۱۹۹۳ با اجماع مورد پذیرش دولت‌ها قرار گرفت، یکی از این موارد است. اصول ۸ و ۹ این قطعنامه صراحتاً متذکر مسؤولیت منع‌نشده برای دولت‌ها در فعالیت‌های مندرج در قطعنامه شده است. اینکه این سند، مصوبه مجمع عمومی است از اهمیت حقوقی آن نمی‌کاهد چراکه حتی اگر به یافته دیوان در قضیه نیکاراگوئه^{۶۵} باور نداشته باشیم که آرای موافق دولت‌ها به قطعنامه‌های مجمع عمومی می‌تواند نشان‌دهنده پدیداری عرف بین‌المللی باشد، اما انکار شدنی نیست که «توسعه حقوق بین‌الملل می‌تواند در اعلامیه‌ها و قطعنامه‌های مجمع عمومی ملل متحد انعکاس یابد.»^{۶۶} ضمن آنکه، قطعنامه فوق، دومین رویه‌ای است که دولت‌ها به‌طور جمعی مسؤولیت بابت اعمال فوق‌العاده خطرناک را مورد پذیرش قرار می‌دادند. پس از انفجار ۱۹۸۶ نیروگاه اتمی چرنوبیل، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در پرسش‌نامه‌هایی از دولت‌ها خواست تا پاسخ دهند که در مورد جبران خسارت حوادث اتمی، چه رژیمی از مسؤولیت باید برقرار باشد. اکثریتی از ۳۲ دولتی که به آژانس پاسخ دادند، با مسؤولیت محض بابت فعالیت‌های اتمی موافق بودند.^{۶۷}

در روبه قضایی نیز اگرچه فرصت اندکی برای حمایت از مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده وجود داشته اما مواردی قابل اشاره در این زمینه مطرح هستند. قضیه «تریل اسملتر»^{۶۸} مشهورترین نمونه در این زمینه است؛ این قضیه به خسارات وارد به کشاورزان آمریکایی در اثر گسترش گازهای سولفور ناشی از کارخانه تریل اسملتر در کانادا مربوط می‌شد. داوران در این قضیه اعلام کردند: «اگر هر نوع خساراتی ... در آینده ایجاد شود، غرامات باید پرداخت شود فارغ از اینکه خسارات در اثر قصور کارخانه اسملتر باشد یا رعایت قوانین و مقررات.»^{۶۹} بنابراین، داوری تریل اسملتر تمایزش به پذیرش این مسؤولیت را نشان داده است.^{۷۰} علاوه بر این، رویه «دیوان دعاوی اتمی جزایر مارشال» که میان آمریکا و جزایر مارشال تأسیس شد تا به دعاوی قربانیان ناشی از آزمایش‌های اتمی آمریکا در جزایر مارشال رسیدگی کند، قابل بحث است. این دیوان در ۲۰۰۲ اعلام می‌کند که آمریکا بابت خسارات ناشی از آزمایش‌های اتمی‌اش در حد

64. UNGA Res. A/Res/47/68, 14 December 1992

65. ICJ Rep, 1986, p. 99, para.188.

66. Cancado Trindade, International Law for Humankind: Towards a New Jus Gentium (I), *Recueil des cours* 316, (Hague: The Hague Academy of International Law, 2005), 167.

67. IAEA, GOV/INF/550, pp.2-5.

68. Trail smelter.

69. Trail smelter case, Reports of International Arbitral Awards, Vol.III, p, 1980.

70. Victoria Hartke, "The International Fallout from Chernobyl", *Dickinson Journal of International Law* 5 (1987), 336.

فاصل سال‌های ۱۹۴۸ تا ۱۹۵۶ مسؤولیت دارد، بدون آنکه متعرض نقض تعهدهای آمریکا شود.^{۷۱} آنچه در همه این موارد مشترک است نوع خطری است که اقدامات حقوقی فوق‌ناظر به آنهاست. در حقیقت زمانی که دولت‌ها با زیان فوق‌العاده خطرناک روبه‌رو بوده‌اند، راحت‌تر با مسؤولیت بدون فعل متخلفانه کنار آمده‌اند. بنابراین، تردیدها نسبت به وجود نظام مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده کمتر قابل پذیرش هستند. در نتیجه، مسؤولیت محض، مفهومی بیگانه در حقوق بین‌الملل نیست. شباهت‌ها میان اعمال فوق‌العاده خطرناک و اعمال منجر به اپیدمی‌ها می‌تواند مبنایی باشد تا مسؤولیت بابت اعمال فوق‌العاده خطرناک به قلمرو اپیدمی‌ها توسعه یابد. اما پیش از آن ضروری است که مشخص شود که آیا تعریف اعمال فوق‌العاده خطرناک قابلیت تسری به اعمال منجر به اپیدمی‌ها را دارد یا خیر.

۱-۳- اپیدمی‌ها و اعمال فوق‌العاده خطرناک: مقایسه‌ها و مشابهت‌ها

اجماع مشخصی درباره تعریف فعالیت‌های فوق‌العاده خطرناک وجود ندارد.^{۷۲} حتی گفته شده است که این مفهوم به دلیل آنکه بسیار مبهم و گیج‌کننده است، قابل تعریف نیست.^{۷۳} اما برخی نویسندگان تلاش کرده‌اند تا از طریق تعریفی مثالی این مفهوم را تبیین کنند. به این ترتیب، فعالیت‌های مرتبط با تأسیسات اتمی، فضای جو و ماورای جو و همچنین فعالیت‌های موجد آلودگی زیست‌محیطی به‌عنوان اعمال فوق‌العاده خطرناک مورد شناسایی قرار گرفته‌اند.^{۷۴}

برخی دیگر، معیاری «کارکردی» را در تبیین این مفهوم دخالت داده و نوشته‌اند که فعالیت‌های فوق‌العاده خطرناک نوعاً فعالیت‌های مرتبط با «رفاه عمومی»^{۷۵} به شمار می‌آیند.^{۷۶} اگر این معیار را در تمییز فعالیت‌های فوق‌العاده خطرناک دخالت دهیم، آن‌گاه همه فعالیت‌های موجد اپیدمی‌ها نمی‌توانند فوق‌العاده خطرناک تلقی شوند. مثلاً بازار حیوانات وحشی کمتر با معیار رفاه عمومی هماهنگ هستند چرا که یک بازار ساده فروش حیوانات وحشی که ممکن است مسبب اپیدمی‌های خطرناک باشد، تأثیری بر رفاه نخواهد داشت. در عوض، فعالیت‌های مهم و حیاتی آزمایشگاهی که برای جوامع انسانی ضروری‌اند و در اثر اتفاق، باعث نشت برخی ویروس‌ها به بیرون از محیط آزمایشگاه می‌شوند، بیشتر

71. Sands et al, op.cit., 720.

72. Gupta & Schmeier, op.cit., 734.

73. Karimi, op.cit., 612.

74. Malgosia Fitzmaurice, "International Responsibility and Liability", in *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, ed. Daniel Bodansky et al, (Oxford: Oxford, 2008), 1024.

75. Public Welfare.

76. Monroe Freedman, "Nuisance, Ultrahazardous Activities, and the Atomic Reactor", *Temple Law Quarterly* 30 (2017), 61.

احتمال قرار گرفتن ذیل فعالیت‌های فوق‌العاده خطرناک را دارند. اما کمیسیون معیار دیگری درباره مفهوم‌پردازی فعالیت‌های فوق‌العاده خطرناک برگزیده است که می‌توان آن را «معیار خسارت» نامید. کمیسیون بدون آنکه اعمال فوق‌العاده خطرناک را محدود به دسته خاصی از اعمال بداند، آن را چنین تعریف می‌کند: «هر فعالیت متضمن خطری که به ندرت انتظار می‌رود رخ دهد اما در صورت وقوع، به خساراتی سهمگین (یعنی بیش از خسارات جدی یا اساسی) منجر می‌شود.»^{۷۷} در حقیقت، کمیسیون در تعریف خود بیشتر از آنکه بر نوع یا کارکرد عمل اصرار داشته باشد بر خسارتی که پدید می‌آید، تأکید می‌ورزد. به نظر می‌رسد کمیسیون به دو دلیل در تبیین اعمال فوق‌العاده خطرناک از معیار کارکردی فاصله گرفته است. نخست آنکه کمیسیون این اعتقاد را منعکس می‌کند که خصلت زبان‌بار بودن اعمال، بیشتر از آنکه امری ذاتی و محدود به دسته خاصی از اعمال باشد، امری قابل‌تغییر در گذر اریخ است؛ چرا که «دانش جدید ممکن است، خطرات بیشتری را از یک فعالیت خاص کشف کند.»^{۷۸} دوم آنکه ظاهراً کمیسیون بیشتر تحت تأثیر نظریه‌پردازی بوده است که معتقدند برخی فعالیت‌ها، فارغ از اینکه چقدر سودمند باشند، به دلیل زبان‌های فوق‌العاده خطرناکی که به همراه دارند باید تحت قواعد سخت‌گیرانه‌تری قرار بگیرند.^{۷۹} مثلاً «برنیه»^{۸۰} می‌نویسد آنچه باعث پدیداری اعمال فوق‌العاده خطرناک می‌شود، نوع خسارتی است که این فعالیت‌ها به همراه دارد، چرا که همین خسارت است که باعث تمییز این دسته از اعمال می‌گردد.^{۸۱} این معیار در تعریف اعمال فوق‌العاده خطرناک معیار قابل‌دفاعی است. در حقیقت، آنچه باعث تمییز این دسته از اعمال از دیگر اعمال زبان‌آور می‌شود، نه ماهیت مرتبط با رفاه عمومی آنها، بلکه زیان ماندگار آنهاست. پس به درستی گفته شده است که اعمال فوق‌العاده خطرناک «مفهومی با پایان باز»^{۸۲} است و شامل همه فعالیت‌هایی می‌شود که خطرات به شدت قابل‌توجهی نسبت به محیط اطراف ایجاد می‌کنند.^{۸۳}

باید توجه داشت از آنجاکه مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده، تعهدات سنگینی را بر عهده دولت‌ها قرار می‌دهد در نتیجه آنها باید از تمامی امکاناتی که در اختیار دارند استفاده نمایند تا جلوی رویدادهای

77. ILC Yearbook, 2000 (II,II), p. 149.

78. Gupta & Schmeier, op.cit., 734

۷۹. کریمی، پیشین، ۸۷.

80. Birnie.

81. Patrica Birnie et al, *International law and the environment*, (New York: Oxford University Press, 2009), 218.

82. An open-ended concept.

83. Birnie, op.cit., 218.

فاجعه‌بار را بگیرند.^{۸۴} بدون تردید، دولت‌ها در قیاس با هر طرف خصوصی از امکانات به مراتب بیشتری برای جلوگیری از آثار زیان‌بار فوق‌العاده خطرناک برخوردار هستند.^{۸۵} برای مثال این فقط از اختیارات یک دولت است که می‌تواند از طریق صدور دستورات الزام‌آور یا ایجاد محدودیت در بازار حیوانات وحشی یا در سطحی کلان‌تر با برقراری قرنطینه عمومی مانع از سرایت یک بیماری اپیدمیک به کشورهای دیگر شود. همچنین برای پیشگیری از خطر انتقال اپیدمی‌ها، ضروری است که منابع مالی کافی و نهادهای نظارتی و اجرایی مناسب در دسترس باشند.^{۸۶} این دسته از مسائل عموماً داخل قلمرو صلاحیت خاص دولت‌ها قرار می‌گیرد.^{۸۷} به همین دلیل، «محمد بدجاوی»^{۸۸}، قاضی سابق دیوان به صراحت می‌نویسد فعالیت‌هایی که باعث ایجاد و سرایت بیماری به کشورهای دیگر می‌شود باید در قالب نظام مسؤلیت بابت اعمال منع‌نشده قرار گیرد تا احتمال وقوع این فاجعه به کمترین درجه برسد.^{۸۹} بنابراین، ساختار مقابله با اپیدمی‌ها بیشتر از هر ضرر فوق‌العاده خطرناک دیگری به مسؤلیت دولت‌ها متکی است.

۲- اپیدمی‌ها و عناصر اجرای نظام مسؤلیت بابت اعمال منع‌نشده فوق‌العاده خطرناک

همان‌طور که کمیسیون اعلام نموده اجرای مسؤلیت بابت اعمال منع‌نشده نیاز به تحقق برخی معیارها دارد.^{۹۰} این بخش، این معیارها را نسبت به اعمال منجر به بیمارهای اپیدمیک بررسی می‌کند تا مشخص شود که این بیماری‌ها تا کجا تحت پوشش این نوع از مسؤلیت قرار می‌گیرند. به این ترتیب، به‌جاست مشخص شود که برای آغاز مسؤلیت بابت اعمال منع‌نشده لازم است فعالیت خاصی وجود داشته باشد فلذا اپیدمی‌های انفاقی (یعنی بدون وجود یک نوع عمل پیشینی) تحت پوشش این مسؤلیت قرار ندارند. (بخش ۱-۲) سپس نوبت به بررسی مسأله سببیت می‌رسد (بخش ۲-۲) و در نهایت موضوع انتساب از نظر گذرانده می‌شود. (بخش ۳-۲)

84. Stephen Townley, "The Rise of Risk in International Law", *Chicago Journal of International Law* 18 (2018), 622.

85. ابراهیم بیگ‌زاده و دیگران، «معضل کرونا در آینه حقوق بین‌الملل معاصر»، مجله تحقیقات حقوقی ۲۳، (۱۳۹۹)، ۱۹.

86. F Rahim et al, "COVID-19 Funds in Response to the Pandemic", IMF (special series on Covid-19), 3.

87. Benton Heath, "Disasters, Relief and Neglect: The Duty to Accept Humanitarian Assistance and The Work of the International Law Commission", *Journal of International Law and Politics* 43(2011), 450.

88. Mohammad Bedjaoui.

89. Mohammed Bedjaoui, "Responsibility of States: Fault and Strict Liability", in *Rudolf Bernhardt (ed.), Encyclopedia of International Law*, vol. 10, (New York: Elsevier, 1987), 361-365.

90. ILC Yearbook, 2001(II,II), p. 150, para.6.

۲-۱- معیار فعالیت خاص

در این بخش ابتدا بررسی می‌شود منظور از فعالیتی که می‌تواند تحت شمول رژیم مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده قرار گیرد، چیست. بعد از آن، این پرسش واکاوی می‌شود که چرا اپیدمی‌های تصادفی نمی‌توانند به مسؤولیت دولت مربوطه منجر شوند.

۲-۱-۱- گونه شناسی فعالیت منجر به مسؤولیت

کلمه «فعالیت» در مواد ۱، ۲ و ۶ پیش‌نویس سال ۲۰۰۱ کمیسیون در خصوص پیشگیری از زیان فرامرزی، عمداً جایگزین کلمه «اعمال»^{۹۱} شد چراکه واژه «فعالیت» هم شامل اقدامات طرف‌های خصوصی می‌شود و هم دولتی.^{۹۲} اما «عمل» عنوانی است که صرفاً برای توصیف اقدامات دولتی در حقوق بین‌الملل کاربرد دارد.^{۹۳} در حقیقت برخلاف رژیم مسؤولیت بابت اعمال متخلفانه که جز در پاره‌ای موارد استثنایی محدود به اقدامات منتسب به دولت است، رژیم مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده شامل اقدامات طرف‌های خصوصی نیز می‌شود. به هر روی، وجه مشترک این دو واژه (فعالیت و عمل) آن است که هر دو ناظر بر اقداماتی هستند که «منشأ انسانی»^{۹۴} دارند^{۹۵} یعنی «مستقیماً توسط انسان یا نهادهایی به واسطه انسان‌ها رخ می‌دهند»^{۹۶}. بنابراین، روشن است که آن دسته از اپیدمی‌هایی که ناشی از فعالیتی خاص هستند، می‌توانند باعث مسؤولیت دولت منشأ شوند. در نتیجه، دولت چین می‌تواند بابت وقوع بیماری سارس واجد مسؤولیت باشد چراکه شماری از تحقیقات علمی ارتباط میان این بیماری با بازار حیوانات وحشی در استان «گوانگ‌دونگ»^{۹۷} چین را اثبات کرده است.^{۹۸} منطقی‌تر است که مسؤولیت بر دولتی که میزبان چنین فعالیتهای مخاطره‌آمیزی است بر این فرض قرار دارد که دولت منشأ از چنین فعالیتی سود می‌برد، اما مهم‌ترین چالش در خصوص اپیدمی‌هایی وجود دارد که نمی‌توان آنها را به فعالیتی خاص نسبت داد.

91. Acts.

92. Albers, Responsibility, 46-47.

93. Betina Kuzmarov, *Unilateral Acts: A History of a Legal Doctrine* (London: Routledge, 2018), 84.

94. Human Causation.

95. ILC Yearbook, 2006(II,II), p. 62, para.5.

96. N Horbach, "The Confusion About State Responsibility and International Liability", *Leiden Journal of International Law* 4 (2016), 62.

97. Guangdong.

98. Stacey Knobler et al, *Learning from SARS: Preparing for the Next Disease Outbreak (Workshop Summary)*, (Washington: National Institute of Health, 2004), 110.

۲-۱-۲- وضعیت اپیدمی‌های اتفاقی

برخی اپیدمی‌ها ممکن است نه در اثر فعل یا ترک فعل دارای منشأ انسانی بلکه صرفاً به دلیل جهش در ویروس‌ها و باکتری‌ها رخ دهد. همچنین گزارش شده که در پاره‌ای از موارد، اپیدمی‌ها در اثر فجایع دیگری از جمله زمین‌لرزه‌ها، وقوع سیلاب‌ها و ... پدیدار شده‌اند.^{۹۹} حتی در آن دسته از مواردی که احتمال دارد تحقیقات، علت واقعی اپیدمی‌ها را فاش کند به ناچار داده‌های اصلی در اختیار دولتی است که با عنوان دولت منشأ شناخته می‌شود^{۱۰۰} و احتمال ایجاد انحراف عمدی در این تحقیقات از سوی چنین دولتی بعید نیست. مثلاً برخی گزارش‌ها ادعا می‌کنند که دولت چین مانع از تحقیقات مستقل درباره تعیین منشأ کووید-۱۹ شده است.^{۱۰۱} واقعیت آن است که انتساب مسؤلیت ناشی از اپیدمی‌ها به دولت منشأ در غیاب فعالیتی خاص بسیار دشوار است. در حقیقت، نهاد مسؤلیت محض به خودی خود در حقوق بین‌الملل چالش‌برانگیز است، چه برسد به اینکه بخواهیم آن را به زیان‌هایی که قابل انتساب به فعالیت خاصی نیستند، تسری دهیم. به همین دلیل گفته شده است که بابت «اعمال قاهره که منشأ انسانی ندارند، اجرای مسؤلیت بابت اعمال منع‌نشده امکان‌پذیر نیست.»^{۱۰۲} در عمل هم خطرات احراز مسؤلیت در خصوص اپیدمی‌هایی که نمی‌توان با قطعیت آن را به عمل خاصی نسبت داد، بیشتر از عدم احراز آن است چرا که در چنین وضعیتی دولت‌ها برای آنکه خود را در معرض ادعاهایی که آن را ناروا می‌دانند، قرار ندهند، احتمالاً وقوع هر نوع بیماری را پنهان خواهند کرد و این موضوع می‌تواند یک بیماری ساده را به یک اپیدمی خطرناک تبدیل کند.^{۱۰۳} به نظر می‌رسد در این موارد، دولت منشأ متعهد به پیشگیری و جلوگیری از شیوع اپیدمی به شرح مندرج در ماده ۶ مقررات بهداشت جهانی است و در صورت نقض اجرای این تعهد، قواعد مسؤلیت بابت فعل متخلفانه اجرا خواهد شد. بنابراین، تعهد اولیه به پیشگیری و در صورت اقتضا اجرای قواعد مسؤلیت بابت اعمال متخلفانه، مناسب‌ترین رژیم حقوقی برای اپیدمی‌های اتفاقی است.

99. Adam Felman, "What to Know About Pandemics?", *Medical News Today*, (02 Aug 2020), <https://www.medicalnewstoday.com/articles/148945>. (Accessed 10 Aug 2020).

100. Ronen Perry, "Who Should be Liable for the Covid-19 Outbreak", *Harvard Journal on Legislation* 23 (2020), 41.

101. Yu Gao et al, "In Depth: How Early Signs of a SARS-Like Virus Were Spotted, Spread, and Throttled", *The Straits Times*, (Feb. 29, 2020), <https://www.straitstimes.com/asia/east-asia/how-early-signs-of-the-coronavirus-were-spotted-spread-and-throttled-in-china>. (accessed 01 Sep 2021)

102. Xue Hanqin, *Transboundary Damage in International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 6.

103. Joshua Reader, "The Case against China Establishing International Liability for China's Response to the 2002-2003 SARS Epidemic", *Columbia Journal of Asian Law* 19 (2006), 552.

۲-۲- معیار سببیت

چه در حقوق داخلی و چه در حقوق بین‌الملل رابطه سببیت میان فعالیت و خسارت یکی از عناصر سازنده مسؤولیت است.^{۱۰۴} از آنجا که رابطه سببیت مستلزم ارتباط مستقیم میان یک فعالیت و وقوع خسارت است این عامل نیز نشان می‌دهد که چرا باید برای ایجاد مسؤولیت محض، یک فعالیت پیشینی وجود داشته باشد. کمیسیون در تبیین مفهوم سببیت بیان می‌کند که این مفهوم، مبین نزدیک بودن یا مستقیم بودن ارتباط میان فعالیت موردنظر و خسارت می‌باشد.^{۱۰۵} تحولات جدید نشان می‌دهد که محتوای سببیت از «شرط لازم»^{۱۰۶} بودن فعالیت برای وقوع خسارت، به «نزدیک بودن» یا «منطقاً قابل انتساب بودن»^{۱۰۷} تعدیل شده است.^{۱۰۸} این تحول نشان‌دهنده منعطف شدن معیار سببیت است. چرا که بر اساس معیار «شرط لازم بودن»، وجود عوامل میانی می‌تواند به شکسته شدن زنجیره سببیت منجر شود اما در معیار نزدیک بودن چنین موردی مطرح نیست.^{۱۰۹}

نکته مهم آن است که اگرچه پدیداری اپیدمی به انتقال بیماری از انسان به انسان نیازمند است اما این عوامل میانی باعث قطع زنجیره انتساب نمی‌شود چرا که - همان‌طور که بحث شد - اصولاً سببیت می‌تواند متشکل از عوامل میانی متعددی باشد. عموماً زمانی که کشور منشأ به موقع وقوع اپیدمی را اطلاع می‌دهد ابهاماتی درباره عامل سببیت رخ می‌دهد. بعد از اطلاع‌رسانی در خصوص وقوع بیماری اپیدمیک از سوی کشور منشأ، بی‌عملی دولت‌های دیگر در مقابل اپیدمی، باعث تضعیف یا حتی قطع زنجیره انتساب می‌شود. در این مواقع با تعدد عوامل موجد اپیدمی روبه‌رو هستیم^{۱۱۰} و صرفاً باید مسؤولیت را برای آن دسته از زیان‌هایی برقرار دانست که منطقاً به فعالیت اولیه و اصلی منتسب هستند. این راهکار واجد این مزیت است که دولت منشأ را ترغیب می‌کند برای کاهش یا جلوگیری از تحقق مسؤولیتش زودتر اقدام به اطلاع‌رسانی نماید. البته زمانی که کشور متأثر، امکانات لازم برای جلوگیری از ورود اپیدمی را ندارد یا تعللی در تأمین امکانات لازم از طریق منابع داخلی و خارجی نکرده است، زنجیره

104. Andrea Mackiello, "Core Rules of International Environmental Law", *ILSA Journal of International & Comparative Law* 16 (2009), 259.

105. ILC Yearbook, 2006(II,II), p. 79, para.16.

106. Sine que non

107. Reasonable imputation

108. Ibid.

109. Ilias Plakokefalos, "Causation in the Law of State Responsibility and the Problem of Overdetermination: In Search of Clarity", *EJIL* 26 (2015), 477.

۱۱۰. کرافورد و دیگران، مسؤولیت بین‌المللی بابت اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل، پیشین، ۱۰۲.

انتساب همچنان تداوم خواهد داشت. باتوجه به اینکه طبق ماده ۶ مقررات بهداشت جهانی، گزارش‌دهی به موقع از وقوع اپیدمی، یکی از تعهدات اولیه دولت‌ها به شمار می‌آید، این سؤال مطرح است که عدم گزارش‌دهی به موقع باید موجب اجرای نظام مسؤولیت بابت اعمال متخلفانه شود یا مسؤولیت بابت اعمال منع نشده؟ به نظر می‌رسد که باید از دو جهت قائل به تفکیک شد. نخست، زمانی که یک دولت، به موقع تعهد به اطلاع‌رسانی را انجام داده است اما به دلیل سرعت انتقال ویروس، دولت‌های دیگر فرصتی برای جلوگیری از ورود اپیدمی را نداشته‌اند، دولت منشأ تعهدات خود را انجام داده است اما به جهت ورود زیان به دولت‌های دیگر از باب مسؤولیت بابت اعمال منع نشده پاسخگو خواهد بود. دوم؛ اگر پیش از آنکه دولت میزبان از وقوع اپیدمی باخبر شود و این اپیدمی به سایر کشورها سرایت کند، دولت میزبان تعهدی را نقض نکرده و مجدداً نوبت به اجرای نظام مسؤولیت بابت اعمال متخلفانه نمی‌رسد، اما وقوع زیان، عاملی است برای اجرای مسؤولیت بابت اعمال منع نشده. علاوه بر این، در مواردی که دولت منشأ به دولت‌های متأثر پیشنهاد ارائه کمک‌های پزشکی و لجستیکی برای کاهش امواج اپیدمی را داده اما این پیشنهاد رد می‌شود، زنجیره انتساب نیز قطع می‌شود.

یکی دیگر از عوامل تعیین‌کننده در مبحث انتساب، ناشناخته بودن ساختار و نحوه انتقال و جهش ویروس‌های موجد اپیدمی هاست. علم دانشمندان نسبت به دلایل وقوع اپیدمی‌ها و میزان شیوع و میزان خطرات آنها به تدریج افزایش پیدا می‌کند و در نتیجه هرچقدر که علم بر ساختار و دلایل ایجاد ویروس بالاتر رود، وقوع اپیدمی‌ها نیز بیشتر قابل پیش‌بینی می‌شود. به طور خاص، تمامی اپیدمی‌هایی که با بازار حیوانات وحشی مرتبط هستند، در دسته اپیدمی‌های قابل پیش‌بینی قرار می‌گیرند چرا که باتوجه به ارتباط بیماری‌های اپیدمیک قبلی با «مصرف گوشت یا تعامل انسان با برخی حیوانات وحشی»^{۱۱۱} شیوع اپیدمی‌ها در اثر بازار این دسته از حیوانات، امروزه به عاملی قابل پیش‌بینی تبدیل شده است. در موارد دیگر نیز باید به پیشرفت‌های تحقیقاتی در زمینه پزشکی توجه مضاعفی شود. همان‌طور که کمیسیون اعلام کرده است «در پرتو پیشرفت‌های اخیر در پزشکی، بیولوژی، بیوشیمی، علم آمار و دیگر شاخه‌های دانش اهمیت معیار قابلیت پیش‌بینی کمتر و کمتر می‌شود.»^{۱۱۲} حتی در جایی که قطعیت وقوع اپیدمی وجود ندارد، دولت‌ها از تعهد و مسؤولیت به طور کامل رها نیستند. در حقیقت، عدم قطعیت، فرصتی

111. S Bhargav & M Rajratnam, "COVID-19: China's Liability Under International Law", Society of International Law and Policy, (14 April, 2020), <https://silpnujs.wordpress.com/2020/04/14/covid-19-chinas-liability-under-international-law>. (accessed 01 Sep 2021).

112. ILC Yearbook, 2006(II,II), p. 79, para.16

برای اجرای «اصل احتیاطی»^{۱۱۳} است؛ اصلی که آن هنگام اجرا می‌شود که دلایل محکمی مبنی بر وقوع خسارات در دست نیست.^{۱۱۴} هر چند برخی نویسندگان نسبت به جایگاه عرفی این اصل تردیدهایی مطرح کرده‌اند^{۱۱۵} اما به هر تقدیر این اصل، مهم‌ترین عامل برای کاهش وقوع خطرات زیان‌بار در زمان‌هایی است که قطعیت وقوع زیان وجود ندارد.

۲-۳- معیار انتساب

امروزه هیچ تردیدی وجود ندارد که دولت‌ها بابت اعمال زیان‌باری که در قلمرو، صلاحیت یا تحت کنترلشان رخ می‌دهد، واجد مسؤولیت هستند.^{۱۱۶} با وجود آنکه گفته شده است تابعیت خارجی متصدیان عمل، می‌تواند باعث تغییر در عامل انتساب شود^{۱۱۷} اما معیار سرزمین منطقیاً باید بر معیار تابعیت غلبه داشته باشد. به همین دلیل نیز کمیسیون معیار سرزمینی را «معیار مسلط» در میان معیارهای مربوط به انتساب خوانده است.^{۱۱۸} بازار حیوانات وحشی، مهم‌ترین دلیل دو اپیدمی بزرگ اخیر - سارس و کووید - ۱۹ - هر دو به دلیل عامل سرزمینی به دولت چین منتسب هستند. باید توجه داشت که انجام فعالیت غیرقانونی و پنهان یا خارج از کنترل مؤثر دولت میزبان می‌تواند عامل انتساب را تضعیف کند. مثلاً برخی نویسندگان استدلال کرده‌اند که ممکن است بازار حیوانات ووهان چین که گفته می‌شود منشأ بیماری کووید - ۱۹ - است، به‌طور غیرقانونی فعالیت می‌کرده است.^{۱۱۹} برای تشخیص این موضوع می‌توان به قوانین حاکم در خصوص این موضوع مراجعه کرد. دولت چین در سال ۱۹۸۸ «قانون حمایت از حیوانات وحشی» را تصویب و آن را در سال‌های ۲۰۰۹، ۲۰۱۶ و ۲۰۱۸ به‌طور اساسی مورد بازنگری قرار داد.^{۱۲۰} بر اساس ترجمه انگلیسی غیررسمی این قانون، شکار برخی از جانداران وحشی ممنوع و برخی دیگر منوط به کسب مجوزهای لازم شده است. بر اساس ماده ۲۱ شکار، به دام انداختن و کشتار حیوانات نادری که فهرست آن از سوی دولت اعلام می‌شود، ممنوع است. فهرست حیوانات ممنوعه برای شکار

113. Precautionary principle.

114. N Sadeleer, *Environmental Principles: From Political Slogan to Legal Rules*, (New York: Oxford University Press, 2002), 91.

۱۱۵. کرافورد و دیگران، مسؤولیت بین‌المللی بابت اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل، پیشین، ۹۲.

116. ILC Yearbook, 2001(II,II), p. 150, para.7.

117. Rene Leféber, *Transboundary Environmental Interference and the Origin of State Liability* (London: Kluwer, 1996), 68.

118. ILC Yearbook, 2001(II,II), p. 150, para.8.

119. Perry, op.cit., 16.

120. https://eia-international.org/wp-content/uploads/WPL-Final-Law_translation_rev-January-2019.pdf. Last seen: 11 August 2020.

بر اساس این قانون که تا قبل از شیوع کووید - ۱۹ معتبر بوده است شامل خفاش و مورچه‌خوار که مزنونان اصلی ایجاد کووید - ۱۹ هستند^{۱۲۱} نمی‌شده است. این قانون، در ۲۴ فوریه ۲۰۲۰ یعنی چند ماه بعد از شیوع کووید ۱۹ به‌طور غیرمستقیم اصلاح شد و تجارت و مصرف گوشت حیوانات وحشی را به‌طور کلی به حالت تعلیق درآورد.^{۱۲۲} بنابراین تا زمان وقوع و شیوع کووید - ۱۹ قانون منع‌کننده مشخص و دقیقی در چین وجود نداشته و نمی‌توان از این بابت عامل انتساب را دچار خدشه کرد.

نتیجه‌گیری

وقوع کووید - ۱۹ و تداوم آن در سرتاسر کره خاکی تا آینده‌ای نامعلوم، نشان داد که جهان تا چه اندازه برای مقابله با فجایعی این‌چنین نیازمند برخورداری از ابزارهای گوناگون از جمله یک نظام حقوقی مؤثر است. نهاد مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده به دلیل تعهد فراگیری که بر عهده دولت‌ها می‌گذارد، به ناچار، آنها را وامی‌دارد تا با تلاشی گسترده جلوی وقوع اپیدمی‌ها را بگیرند. این نوع از مسؤولیت، برخلاف مسؤولیت بابت اعمال متخلفانه، هیچ اتکایی به عمل متخلفانه ندارد و صرف اثبات عدم نقض تعهد از سوی کشور منشأ، آن را از مسؤولیت رها نمی‌کند. در نتیجه، این نوع از مسؤولیت در وضعیت‌های بیشتری امکان تحقق پیدا می‌کند. با وجود این، یافته‌های این مقاله نشان داد که چنین مسؤولیتی در حقوق بین‌الملل، موضوعی چالش‌برانگیز بوده و صرفاً ناظر بر نوع خاصی از اعمال، موسوم به اعمال فوق‌العاده خطرناک قابل اجراست. از سوی دیگر، اگرچه این مسؤولیت ارتباطی با فعل متخلفانه ندارد اما ضروری است که یک فعالیت پیشینی که منجر به زیان فوق‌العاده می‌شود، انجام شده باشد. بنابراین، اپیدمی‌هایی که علت آن شناخته شده نبوده یا نمی‌توان ارتباطی میان آنها و نوع خاصی از فعالیت ایجاد کرد از دایره مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده دور می‌مانند. پس، وابستگی این نوع از مسؤولیت به یک فعالیت خاص، واجد این خطر است که کشور میزبان می‌تواند همواره ارتباط میان فعالیت موردنظر و وقوع اپیدمی را انکار نماید. واقعیت آن است که این نقص، تقریباً در همه قواعد بین‌المللی ناظر به پیشگیری و جبران خسارات ناشی از اپیدمی‌ها دیده می‌شود. در حقیقت تعهد اولیه به پیشگیری از اپیدمی‌ها به شرح مندرج در مقررات بهداشت جهانی نیز همواره در معرض این خطر است که دولت

121. David Cyranoski, "Did Pangolins Spread the China Coronavirus to People", Nature News, (Feb. 07, 2020), <https://www.nature.com/articles/d41586-020-00364-2>. (accessed: 01 Sep 2021).

122. Aylin Woodward, "China Just Banned the Trade and Consumption of Wild Animals", Business Insider (Feb. 25, 2020), <https://www.businessinsider.com/china-bans-wildlife-trade-consumption-coronavirus-2020-2>. (Accessed: 01 Sep 2021).

منشأ خود را از وقوع اپیدمی‌ها ناآگاه اعلام کرده و تلاش نماید، خود را از نقض تعهد به پیشگیری برهاند. به هر تقدیر، همان‌طور که این مقاله نشان داد، در صورت وجود یک فعالیت پیشینی، هیچ عذری نمی‌تواند دولت منشأ را از مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده رها کند، این نوع نهاد حقوقی می‌تواند جامع‌ترین و مؤثرترین نهاد در مقابله با اپیدمی‌ها در حقوق بین‌الملل موجود باشد. تأکید بر «حقوق بین‌الملل موجود» به این دلیل است که حقیقتاً مؤثرترین روش جلوگیری از اپیدمی‌های فاجعه‌بار، ایجاد ممنوعیت‌های قراردادی یا عرفی نسبت به همه‌گونه فعالیت‌هایی است که می‌توانند منجر به چنین بیماری‌های مسری جهانی شوند. هدف اصلی نظام حقوقی حاکم بر اپیدمی‌ها، عدم وقوع اپیدمی‌هاست و نه جبران ضررهای ناشی از آن. مرگ انسان‌ها، یعنی مهم‌ترین زیان ناشی از اپیدمی‌ها، ضرری است که هیچ جبرانی ندارد. مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده اگرچه این امکان را دارد که با جلب نظر دولت‌ها به زمینه‌های پدیداری بیماری‌های اپیدمیک، میزان وقوع این بیماری‌ها را کاهش دهد ولی به اندازه ممنوعیت مطلق نسبت به فعالیت‌های موجد اپیدمی مؤثر نیست. اما تا رسیدن به چنین ممنوعیتی، مؤثرترین نظام مقابله با اپیدمی‌ها نظام مسؤولیت بابت اعمال منع‌نشده است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی کتاب‌ها

- ابراهیم‌گل، علیرضا. اقدامات متقابل و مسؤلیت ناشی از منافع جمعی. تهران: نشر خرسندی، ۱۳۹۱.
- برمن، مارشال، تجربه مدرنیته، ترجمه مراد فرهادپور. تهران: طرح‌نو، ۱۳۹۷.
- حدادی، مهدی، تحول در اجرای مسؤلیت بین‌المللی دولت‌ها. تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۰.
- کرافورد، جیمز؛ پله، آلن و اولسون، سیمون. مسؤلیت بین‌المللی بابت اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل. ترجمه مهدی حدادی و سیامک کریمی، تهران: نشر مجد، ۱۳۹۵.
- کرافورد، جیمز، مسؤلیت بین‌المللی: قواعد عمومی، ترجمه علیرضا ابراهیم‌گل، سیامک کریمی، حسن خسروشاهی و پریسا روشنکفر. تهران: نشر سنگلج، ۱۳۹۵.

مقالات

- بیگزاده، ابراهیم، سیدمحمد قاری سیدفاطمی، سیدهادی محمودی، محمدحسین لطیفیان. «معضل کرونا در آینه حقوق بین‌الملل معاصر»، مجله تحقیقات حقوقی ۲۳ (۱۳۹۹): ۱۱-۵۷.

Doi: 10.22034/JLR.2020.185072.1639

- زمانی، قاسم. «توسعه مسؤلیت بین‌المللی در پرتو حقوق بین‌الملل محیط زیست»، پژوهش‌های حقوقی ۱ (۱۳۸۱): ۲۷-۵۸.

- عبداللهی، محسن. «رویکردهای نظام مسؤلیت بین‌المللی در جبران خسارات ناشی از اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل»، تحقیقات حقوقی ۵۶ (۱۳۹۰): ۲۱۱-۲۷۸.

- علیزاده، مسعود و بهرام زر نشان. «بحران کووید-۱۹ و اصل تلاش بایسته در حقوق بین‌الملل». پژوهش‌های حقوق عمومی ۶۷ (۱۳۹۹): ۶۳-۸۳.

Doi: <https://doi.org/10.22054/qjpl.2020.52808.2418>

- کریمی، سیامک. «تعهد دولت منشأ و سایر دولت‌ها به پیشگیری از خسارات فرامرزی کووید-۱۹». مجله پژوهش حقوق عمومی ۶۷ (۱۳۹۹): ۸۳-۱۱۱.

Doi: <https://doi.org/10.22054/qjpl.2020.52699.2409>

- مقامی، امیر، محمدرضا ملت، مسعود احسن نژاد. «مبانی ممنوعیت مصرف و تجارت غذایی حیوانات وحشی از منظر حقوق بین‌الملل (با نگاهی به انتقال ویروس کرونا از خفاش به انسان)». مجله پژوهش حقوق عمومی ۶۷ (۱۳۹۹): ۱۶۷-۱۹۱.

Doi: <https://doi.org/10.22054/qjpl.2020.52775.2413>

ب) منابع خارجی

Book

- Albers, Jan. *Responsibility and Liability in the Context of Transboundary Movements of Hazardous Wastes by Sea*. New York: Springer, 2015.
- Birnie, Patrica, Alan Boyle & Catherine Redgwell. *International law and the environment*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Craik, Neil. *The International Law of Environmental Impact Assessment Process, Substance and Integration*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

- Hanqin, Xue. *Transboundary Damage in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
  - Knobler, Stacey et al. *Learning from SARS: Preparing for the Next Disease Outbreak*. Washington: National Institute of Health, 2004.
  - Kuzmarov, Betina. *Unilateral Acts: A History of a Legal Doctrine*. London: Routledge, 2018.
  - Lefeber, Rene. *Transboundary Environmental Interference and the Origin of State Liability*. London, Kluwer, 1996.
  - Sadeleer, N. *Environmental Principles: from Political Slogan to Legal Rules*. New York: Oxford University Press, 2002.
  - Sands, Philippe, Jacqueline Peel, Adriana Fabra & MacKenzie Ruth. *Principles of International Environmental Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- B) Article
- Beaulac, Stephane. "The Lotus Case in Context: Sovereignty, Westphalia, Vattel and Positivism", in: *The Oxford Handbook of Jurisdiction in International Law*, edited by Stephen Allen, Daniel Costelloe, Malgosia Fitzmaurice, Paul Gragl & Edward Guntrip. Oxford, Oxford University Press, 2019.
  - Bedjaoui, Mohammed. "Responsibility of States: Fault and Strict Liability", in *Encyclopedia of International Law*, Vol. 10, edited by Rudolf Bernhardt, 361-365. New York: Elsevier, 1987.
  - Bergkamp, Lucas. "State Liability for Failure to Control the Covid-19 Epidemic: International and Dutch Law", *European Journal of Risk Regulation* 11 (2020): 343-349. doi: 10.1017/err.2020.21
  - Bhargav, S & M. Rajratnam. "COVID-19: China's Liability Under International Law". *Society of International Law and Policy*, (14 April, 2020), <https://silpnujs.wordpress.com/2020/04/14/covid-19-chinas-liability-under-international-law>.
  - Charme, J. S., "Transnational Injury and Ultra-Hazardous Activity: An Emerging Norm of International Strict Liability", *Journal of Law and Technology* 4(1989): 75-95.
  - Chaturvedi, Ipshita, "China's State Responsibility for the Global Spread of COVID-19: An International Law Perspective", *ORF Issue Brief* 373 (1987): 1-14.
  - Donnelly, Jack, "How are Rights and Duties Correlative?", *The Journal of Value Inquiry* 16 (2012): 287-294.
  - Felman, Adam, "What to Know About Pandemics?", *Medical News Today*, (02 Aug 2020), <https://www.medicalnewstoday.com/articles/148945>.
  - Fidler, David. "SARS: Political Pathology of the First Post-Westphalian Pathogen", *The Journal of Law, Medicine & Ethics* 3(2003): 485-510.
  - Fitzmaurice, Malgosia. "International Responsibility and Liability", in *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, edited by Daniel Bodansky et al. Oxford:

Oxford, 2008: 1018-1031.

- Freedman, Monroe. "Nuisance, Ultrahazardous Activities, and the Atomic Reactor", *Temple Law Quarterly* 30 (2017): 77-125.
- Frowein, J. "Kosovo and Lotus", in *From Bilateralism to Community Interest: Essays in Honour of Judge Bruno Simma*, edited by R Geiger, Ulrich Fastenrath, Daniel-Erasmus Khan, Paulus Andreas, Schorlemer Sabine & Vedder Christoph. Oxford, Oxford University Press, 2011.
- Gupta, Joyeeta & Susanne Schmeier. "Future Proofing the Principle of No Significant Harm", *International Environment Agreements* 20 (2020): 731-747.
- Handeyside, Hugh. "The Lotus Principle in ICJ Jurisprudence: Was the Ship Ever Afloat?", *Michigan Journal of International Law* 29 (2017): 71-94.
- Hartke, Victoria. "The International Fallout from Chernobyl", *Dickinson Journal of International Law* 5 (1987): 319-343.
- Harvey, Ross, "What is the wildlife trade? And what are the answers to managing it?", *The conversation*, (23 January 2021), <https://theconversation.com/what-is-the-wildlife-trade-and-what-are-the-answers-to-managing-it-136337>.
- Heath, Benton, "Disasters, Relief and Neglect: The Duty to Accept Humanitarian Assistance and The Work of the International Law Commission", *Journal of International Law and Politics* 43 (2011): 419-477.
- Hertogen, An. "Letting Lotus Bloom", *EJIL* 26 (2015): 901-936.
- Horbach, N. "The Confusion About State Responsibility and International Liability", *Leiden Journal of International Law* 4 (2016): 59-79.
- Jochen, W. "International community-investigation into an essentially contested concept", *Paper presented to ISA conference*, New York: ISA conference, 2009, 1 -30.
- Karimi, Siamak. "Liability of State of Origin Regarding the Outbreak of Epidemics", in *International law and Epidemics* edited by Shinya Murase, 595-618, Hague: The Hague Academy of International Law, 2021.
- Lister, Matthew. "The Legitimizing Role of Consent in International Law", *Chicago Journal of International Law* 11(2011): 663-691.
- Mackielo, Andrea. "Core Rules of International Environmental Law", *ILSA Journal of International & Comparative Law* 16(2009): 250-285.
- Mizumoto, Kenji, Katsushi Kagaya & Gerado Chowell. "Effect of a wet market on coronavirus disease (COVID-19) transmission dynamics in China 2019–2020", *International Journal of Infectious Diseases* 97 (2020): 96-101. Doi: doi: 10.1016/j.ijid.2020.05.091
- Pellet, Alain. "The Normative Dilemma: Will and Consent in International Law-Making", *The Australian Yearbook of International Law* 12 (1992): 22-53.
- Perry, Ronen. "Who Should be Liable for the Covid-19 Outbreak", *Harvard Journal on Legislation* 23 (2020): 1-75.

- Plakokefalos, Ilias. "Causation in the Law of State Responsibility and the Problem of Overdetermination: In Search of Clarity", *EJIL* 26 (2015): 471-492.
  - Rahim, F., Allen Richard, Helene Barroy, LAura Gores & Joseph Kutzin. "COVID-19 Funds in Response to the Pandemic", *IMF (special series on Covid-19)*, (2020): 1-20.
  - Reader, Joshua. "The Case against China Establishing International Liability for China's Response to the 2002-2003 SARS Epidemic", *Columbia Journal of Asian Law* 19(2006): 520-570.
  - Scott, Gary & Carr, Craig, "Multilateral Treaties and the Formation of Customary International Law", *Denver Journal of International Law & Policy* 25 (2016): 71-94.
  - Scovazzi, T. "State Responsibility for Environmental Harm", *Yearbook of International Environmental Law* 12 (2001): 63-64;.
  - Trouwborst, Arie. "Prevention, Precaution, Logic and Law: The Relationship between the Precautionary Principle and the Preventative Principle in International Law and Associated Questions", *Erasmus Law Review* 2 (2009): 110-125.
  - Tomuschat, Christian. "International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law: the work of the International Law Commission", in *International Responsibility for Environmental Harm*, edited by F. Francione & T Scovazzi, 40-60. London: Kluwer, 1991.
  - Tomuschat, Christian. "Unilateral Acts under International Law", in *Droits et Culture Mélanges en l'honneur du Doyen Yadh Ben Achour*, 1491-1510. Tunis, Centre de Publication Universitaire 2008.
  - Townley, Stephen. "The Rise of Risk in International Law", *Chicago Journal of International Law* 18 (2018): 594-646.
  - Villapando, Santiago. "The Legal Dimension of the International Community: How Community Interests Are Protected in International Law", *EJIL* 21 (2010): 390-410.
  - Wang, L.F. & Cramer, G. "Emerging Zoonotic Viral Diseases", *Revue scientifique et technique* 33 (2014): 568-575.
- Internet Sources
- Cyranoski, David. "Did Pangolins Spread the China Coronavirus to People", *Nature News*, (Feb. 07, 2020), <https://www.nature.com/articles/d41586-020-00364-2>. (accessed: 01 Sep 2021).
  - Gao, Yu, et al, "In Depth: How Early Signs of a SARS-Like Virus Were Spotted, Spread, and Throttled", *The Straits Times*, (Feb. 29, 2020), <https://www.straitstimes.com/asia/east-asia/how-early-signs-of-the-coronavirus-were-spotted-spread-and-throttled-in-china>. (accessed 01 Sep 2021).
  - Woodward, Aylin. "China Just Banned the Trade and Consumption of Wild Animals", *Business Insider* (Feb. 25, 2020), <https://www.businessinsider.com/china-bans-wildlife-trade-consumption-coronavirus-2020-2>. (Accessed: 01 Sep 2021).